

1949 en 1963 dan ook veel meer hulp naar Nieuw-Guinea (89 vermeldingen), Suriname (127) en de Antillen (58) dan naar de multilaterale hulpprogramma's van de VN en de EEG. Het meest genoemde ontwikkelingsland/gebied is echter Indonesië, met 164 vermeldingen. Dat is een beetje overdreven. Bovendien is de selectie van de bescheiden over Indonesië enigszins onevenwichtig. Over de aanzienlijke lening van 280 miljoen gulden, die Nederland, dat zelf nog Marshallhulp ontving, in 1950 aan Indonesië verstrekke is geen enkel stuk opgenomen, terwijl er een hele reeks stukken is afgedrukt over de vrij onbelangrijke vraag of de uit Indonesië verdreven ondernemingen en planters een bescheiden overheidssteun zouden ontvangen bij hervestiging in andere tropische gewesten. Deze kwestie valt moeilijk in te delen bij één van de 16 bovengenoemde kernthema's van de bronnenuitgave.

Maar dit is slechts detailkritiek. De hoge standaarden van de eerdere RGP-reeksen over de Nederlandse buitenlandse politiek en de Nederlands-Indonesische betrekkingen tijdens de dekolonisatie, die de samenstellers zich in de inleiding ten voorbeeld stellen, worden in dit eerste deel over de Nederlandse ontwikkelingssamenwerking volledig waargemaakt. Dit deel doet reikhalzend uitzien naar de volgende drie delen, wanneer ook Jan Pronk in beeld komt.

Maarten Kuitenbrouwer

F. Zijdam, *Tussen wens en werkelijkheid. Het debat over vrede en veiligheid binnen de PvdA in de periode 1958-1977* (Dissertatie Universiteit van Amsterdam 2001 ; Amsterdam: Aksant, 2002, 455 blz., €31,30, ISBN 90 5260 049 X).

Zijdam begint zijn studie over het veiligheidsdebat binnen de PvdA waar het boek van F. Rovers, *Voor recht en vrijheid. De PvdA en de Koude Oorlog 1946-1958* (Amsterdam, 1994), stopt. Slechts gedurende ongeveer een kwart van de daarop volgende twintig jaar, die Zijdam beschrijft, deelde de PvdA in de regeermacht. Omdat buitenlandse politiek nog steeds, meer dan veel andere beleidsterreinen, tot stand wordt gebracht door de uitvoerende macht, kan een beschrijving van het debat over vrede en veiligheid binnen die partij niet veel meer zijn dan een geschiedenis van ideeën. Een tweede consequentie van de relatief korte periode van regeringsverantwoordelijkheid betekent, ironisch genoeg, dat het denken in deze periode tamelijk realistisch van aard was of, zoals Zijdam het beschrijft, meer gedreven werd door 'Verantwoordingsethiek' dan door 'Gesinnungsethiek'. De kans op hernieuwde regeringsdeelname kon namelijk slechts worden vergroot, wanneer de PvdA zich ook op buitenlandspolitiek terrein bewust zou zijn van de smalle marges van de politiek. Juist toen Nederland het meest linkse kabinet aller tijden kende (Den Uyl, 1973-1977), sloeg de balans tussen wens en werkelijkheid binnen de partij ten aanzien van de buitenlandse politiek, en in het bijzonder de NAVO, te ver door naar de 'Gesinnungsethiek'. Van een minderheidsstandpunt eind jaren vijftig ontwikkelde de 'Gesinnungspolitik' zich tot de dominante stroming twintig jaar later. Culminatiepunt van Zijdams publicatie is de motie op het PvdA-congres in 1975 die dusdanige voorwaarden aan het NAVO-lidmaatschap verbond dat zij, als zij serieus waren genomen, drie jaar later tot het uitreden van Nederland uit het Atlantisch bondgenootschap hadden moeten leiden.

Er waren echter ook andere redenen aan te wijzen voor die verschuiving, zoals het vermindere van de dreiging van de Koude Oorlog, de afnemende regie van de partijleiding over interne discussies en het aantreden van eerst de kaders van Nieuw Links en later de nieuwe vrijgestelden binnen de partij. Deze nieuwe kaders hadden beide de getuigenis- en symboolpolitiek hoog in het vaandel staan en gebruikten discussies over buitenlandse politiek, bijvoorbeeld

over de erkenning van de DDR, meer om eigen machtsposities binnen de partij te verwerven dan om realistische buitenlandse politiek te bedrijven. Deze ingrediënten, het gegeven dat tot de debattanten zulke kleurrijke figuren behoorden als dominee Buskes, Fedde Schurer, Theo van Tijn, Lou de Jong, B. V. A. Röling, Jacques de Kadt, Frans Goedhart, Joop den Uyl, Max van der Stoel, Henk Vredeling, Han Lammers, Harry van den Bergh en Relus ter Beek en een decor van onder meer angst voor (West-)Duits revanchisme, een omstreden Portugees en Grieks lidmaatschap van de NAVO en de Vietnamoorlog zouden een boek om te doen smullen verwachten.

Het boek van Zuidam voldoet niet in alle opzichten aan die verwachting. Dat ligt ten eerste aan het onderwerp zelf. Bij alle verschuiving bleef toch ook veel hetzelfde. Constanten binnen het beleid ten aanzien van vrede en veiligheid binnen de PvdA bleven bijvoorbeeld: aanvaarding van de Amerikaanse atoombom, afwijzing van een Europese kernmacht, angst voor een Duitse nucleaire capaciteit, streven naar nonproliferatie en een stop op kernproeven, het verlangen de NAVO om te vormen van een vooral militair-defensieve naar een meer op spanning gerichte veiligheidsorganisatie, een sterke voorkeur voor tweezijdige wapenvermindering, gematigde reductie van de defensie-uitgaven, bevordering van mensenrechten, stimulering van ontwikkelingshulp als een alternatief voor een militair veiligheidsbeleid en uiteindelijk toch ook het lidmaatschap van de NAVO. Doordat Zuidam er niet mee volstaat deze grote lijnen te schetsen, maar per notitie, werkgroepdebat, congresresolutie en dergelijke samenvattingen van de inhoud geeft, ontstaat er veel herhaling, die niet altijd in foutloos Nederlands wordt gepresenteerd. Bovendien blijft over het algemeen onduidelijk wat de effecten van de debatten waren. Slechts ten aanzien van de derde mand van de CVSE en de maatregelen in EEG-verband tegen het Griekse kolonelsregime lijkt er — Zuidam stelt de vraag naar de uiteindelijke effectiviteit niet expliciet aan de orde — sprake te zijn van invloed van debatten binnen de PvdA op internationale ontwikkelingen. Op andere punten, zoals het kernstoppen het non-proliferatieverdrag, constateert Zuidam dat PvdA-wensen 'daadwerkelijk bewaarheid' (358) werden. In dat licht zou de titel beter hebben kunnen luiden: *Tussen wens en werkelijkheidszin*. Niet zozeer de werkelijkheid staat centraal als wel de bereidheid (of het gebrek daaraan) binnen de PvdA en haar vaak kwakkelende buitenlandcommissies om rekening te houden met de realiteit. Hoe het veiligheidsdenken van de PvdA zich verhiel tot dat van andere Nederlandse politieke partijen komt maar matig uit de verf. Zo leest men over bijdragen van PvdA-fractieleden aan kamerdebatten zonder de inbreng van andere partijen of het regeringsstandpunt te vernemen. Het risico van een beschrijving van de gebeurtenissen onder een minikaasstolp vermijdt Zuidam door inleidende schetsen over de internationale verhoudingen. Maar zo maakt de auteur het de lezer moeilijk werkelijke relaties tussen het veiligheidsdenken van de PvdA en haar omgeving aan te brengen. Niet alleen de klaarblijkelijke futiliteit van het PvdA-denken zelf frustrert de lezer op den duur, dat doet ook de voorspelbaarheid van de uitkomst van veel debatten. De idealisten binnen de partij beschikten over het algemeen over weinig uithoudingsvermogen bij het nastreven van hun idealen, terwijl de realisten meestal de lakens bleven uitdelen. Kampioen van de laatsten was ongetwijfeld Max van der Stoel, die een olifantshuid bleek te bezitten voor alle, niet zelden onheuse kritiek van zogeheten bevlogen partijgenoten. Als realist die de partij op een koers bleef houden die niet te ver afweek van de realiteit, toonde Van der Stoel zich een waardig opvolger van Geert Ruygers, die deze positie vooral in het eerste door Zuidam beschreven decennium vervulde. Het dramatisch biografisch element buit Zuidam echter onvoldoende uit om zijn boek spannend te maken. Personen zijn bij hem in de eerste plaats opstellers van notities, indieners van amendementen, etc. Slechts af en toe breekt hij door deze zelfopgelegde beperking heen door te citeren uit

brieven van Van der Stoel aan Den Uyl, waaruit blijkt dat het toch niet altijd aantrekkelijk is om te zien in een land van blinden.

Al met al schetst het boek van Zuijdam geen rooskleurig beeld van het veiligheidsdenken binnen de PvdA. Óf de partij nam, zoals in de eerste door Zuijdam beschreven jaren, een realistisch standpunt in, maar dan was de vraag wat het specifiek socialistische karakter van het voorgestelde buitenlands beleid was. Of de partij pretendeerde, zoals zij in de jaren zeventig deed, internationaal een voortrekkersrol te spelen, maar dan manoeuvreerde zij zich daarmee in een volslagen isolement, zelfs binnen de Socialistische Internationale. Het is de vraag of degene die de onderzoekslijn van Rovers en Zuijdam in de tijd wil doortrekken in de toekomst tot andere conclusies zal komen.

B. G. J. de Graaff

J. Roosblad, *Vakbonden en immigranten in Nederland (1960-1997)* (Dissertatie Universiteit van Amsterdam 2002, Migratie- en etnische studies XV; Amsterdam: Aksant, 2002, 203 blz., ISBN 90 5260 009 0).

Wie nagaat hoe de Nederlandse vakorganisaties zich tegenover 'gastarbeiders' hebben opgesteld, zal door dit boek niet vrolijk worden, want in het algemeen geldt dat het hemd nader is dan de rok. Vertrekpunt van de vakorganisaties was immers dat de inzet van buitenlanders niet ten koste van Nederlanders mocht gaan en dat het verblijf slechts tijdelijk kon zijn. Niet een analyse van de nationale economische behoeften in internationaal of West-Europees perspectief stond voorop maar het eigenbelang. Toen de toestroom van buitenlanders begin jaren zestig van de vorige eeuw dankzij werkgevers op gang kwam, pleitten de vakorganisaties voor gelijke behandeling. Dit was tevens een argument om de werving tegen te gaan, bij voorbeeld bij onvoldoende huisvesting. (44) Tijdens het hoogtepunt van de werving (1966-1974) vonden de vakorganisaties met de overheid dat de werving gereduceerd moest worden en de terugkeer bevorderd. De terugkeer- of 'oprot'premie werd onderdeel van de Nederlandse ontwikkelingshulp. Ook voor de belangenbehartiging van buitenlandse werknemers in Nederland ondernamen de vakorganisaties weinig, al zagen sommige bestuurders de problematiek wat breder (bij voorbeeld Cees Commandeur) en kreeg een enkele buitenlander een secretariaat om iets te ondernemen (zoals Lino Calle). Pas na het verschijnen van een rapport van de Wetenschappelijke raad voor het regeringsbeleid in 1979 drong ook tot de vakorganisaties het besef door dat het verblijf van buitenlandse arbeiders (en hun gezinnen) een permanent karakter zou hebben. Dit leidde tot ondersteuning van de integratiegedachte, echter zonder veel eigen visie op hoe dit voor werknemers moest gebeuren. Wel namen zij stelling tegen discriminatie en racisme maar van een behoorlijke ondersteuning van de wet voor evenredige arbeidsdeelname van allochtonen uit 1994 was weer geen sprake. Intern voerden de bonden nauwelijks een positief actiebeleid, met uitzondering van de bonden van overheidspersoneel, die immers te maken hadden met maatregelen ter verbetering van de positie van minderheden. (61) Kortom, wie een voortrekkersrol van de vakorganisaties verwachtte, komt bedrogen uit.

De auteur analyseert de Nederlandse ontwikkeling vanuit drie opeenvolgende dilemma's voor de vakbeweging: 1 het immigratiedilemma (coöperatie of verzet tegen immigratie?), 2 het inclusiedilemma (inclusie of exclusie van immigranten?, waarmee opname in de eigen organisaties wordt bedoeld), en 3 het belangendilemma (alleen algemene of ook specifieke belangen-